

Krizden Alınacak Dersler Yeni Bir Fırsat mı?

Prof. Dr. Özer Ertuna
Okan Üniversitesi, İİBF

Özet

Bugün yaşadığımız ekonomik bunalım, bir finansal piyasa krizi olarak ortaya çıkmış, işten işçi çıkarılmalarıyla, hızlanan bir şekilde ekonomik krize dönüşmüştür. Krizi önlemek için hazırlanan ekonomik paketler ve alınan tedbirler günümüzün yayılmakta olan ekonomik sisteminin temelini oluşturan Washington Uzlaşması ilkelerini tartışılır hale getirmiştir. Ancak, sorunun temelinde kapitalist liberal ekonomi sisteminin aksaklıkları yatmaktadır. Sistemin temel aksaklıkları “kâr” amaçlı olması, ekonomide insan unsurunu doğru algılamaması ve işçileri maliyet unsuru olarak kabul etmesidir. Bulduğumuz aşamada, henüz sistemin temel aksaklıkları üzerinde durulmamakta, aksaklıkları önleyici tedbirlerle sistemin korunmasına çalışılmaktadır. Oysa yaşadığımız krizden alınacak dersler insanların özlemleriyle uyumlu ekonomik sistemlerin geliştirilmesine zemin hazırlayabilir.

Anahtar Sözcükler: Krizler, ekonomik sistemler, kapitalizm.

JEL Sınıflaması: G01, P10

Abstract (Lessons From Crisis – Is it a New Opportunity?)

The current economic depression has started as a financial crisis and steadily converted itself to an economic crisis due to labor layoffs. The economic measures and packages implemented to cure the damages of the crises led to the interrogation of the principles of the Washington Consensus which laid down the foundations of the expanding economic system of our day. On the other hand, in the core of the problems lay the inherent problems of the capitalist, liberal market economic system. The inherent problems of the system are the “profit” motive, misconception of the human element of the economy, and viewing labor as a cost factor. At the current stage of the crisis, curing the inherent problems of the current system does not receive sufficient attention. There is a tendency to preserve the current system by temporary measures. On the other hand, the lessons derived from the crisis may help to lay down the foundations to design economic systems that are more compatible with the aspirations of mankind.

Key Words: Crises, economic systems, capitalism.

JEL Classification: G01, P10

İnsanlar daha iyi yaşayabilmek, mutlu olabilmek için siyasi, ekonomik ve sosyal istemler geliştirmiştir. Bütün sistemler insan tarafından kurulur, insanın katılımıyla yürür ve insana hizmet için vardır.¹

Zaman içinde gelişmeler ve değişim sistemlerde de değişiklikler gerektirir. Bugün dünya üzerinde yaygınlaşması için çaba gösterilen kapitalist serbest piyasa ekonomisinin de önemli değişimlere ihti-

¹ Bu sözü politik bir sistem olan devlet için en güzel şekilde ifade eden, Amerika'nın iç harbi sırasında Başkanlık yapan Abraham Lincoln'dür. Abraham Lincoln, Gettysburg söylevinde şöyle der: “İnsanların, insan için, insan tarafından kurdukları

devlet dünya üzerinden yok olmayacaktır.” (İngilizcesi: Government of the people, for the people, by the people shall not perish from the earth.)

<http://showcase.netins.net/web/creative/lincoln/speeches/gettysburg.htm>

yacı vardır. Bugünün teknolojisi ve ihtiyaçları altında mevcut ekonomik düzenimiz insanların özlemlerine cevap verememektedir. Günümüzde yaşanan ekonomik bunalım bunu, bir defa daha açıkça ortaya koymuştur. Bu nedenle de, dünya ciddi bir arayış içine girmiştir. Bu arayış, ABD başkanlık seçimlerinden bu yana artan bir yoğunluk kazanmaktadır. Ancak, bir tarafta mevcut ekonomik düzenin eksikliklerinin giderilmesi çabası sürdürülürken, öbür yandan, düzenden yararlananlar düzeni korumaya çabalamaktadır. Yaşadığımız ekonomik bunalımdan alacağımız dersler, uygulamakta olduğumuz kapitalist serbest piyasa düzeninin toplum yararına geliştirilebilmesine yardımcı olacaktır.

Bu yazımızda, kısaca yaşadığımız krizin ortaya çıkış ve derinleşme seyrini anlattıktan sonra, uyguladığımız sistemde ortaya çıkan aksaklıkları ele almak istiyoruz. Burada ele alacağımız aksaklıklar, şu anda görebildiğimiz aksaklıklardır. Teknolojinin hızla geliştiği ve ihtiyaçlarımızın hızla arttığı günümüzde, insanların özlemlerine cevap verecek sitemlerin geliştirilebilmesi için bu aksaklıkları çok iyi teşhis etmemiz ve çözüm yolları bulmamız gerekecektir. Bu yazımız bazı aksaklıkları teşhis etme ve çözüm yaratma arayışlarımıza katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Yaşadığımız Krizin Ortaya Çıkışı ve Derinleşmesi

Yaşadığımız ekonomik bunalım, ABD’de finansal bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Borç maliyetinden daha hızlı artan gayrimenkul fiyatları, pek çok insanı ipotek mukabili borçlanmaya (mortgage) yöneltmiş, artan gayrimenkul talebi gayrimenkul fiyatlarını, bu nedenle de kazanç beklentilerini daha da arttırmış, bu durum talebin daha da artmasına neden olmuştur. Böylece emlak fiyatlarının ve emlak yatırımlarının getirilerinin arttığı bir döngü içine girilmiştir. Bu fiyat artışları sürdürülebilir artışlar değildir. Fiyat artışları yavaşladığında kimi ipotek borçluları borçlarını ödeyemez duruma düşmüş, bu da “çürük ipotek” (sub-prime mortgage) krizini doğurmuştur. Esasında,

piyasaların beklentiler sonucu bir köpük gibi şişmesi ve sonra patlaması çok iyi bilinen bir piyasa hastalığıdır. 1636 Yılında Amsterdam lüle piyasasında yaşanan krizden bu yana, aynı türden krizler dünya üzerinde belirli aralıklarla yaşanmıştır.² Amerika’da yaşanan çürük ipotek krizi ne bir ilktir ne de son olacaktır. Ancak, yapılabilecek olan, bu tür piyasa krizlerinin ekonomik bunalıma dönüşmesinin engellenmesidir. Daha açık söylemek gerekirse, piyasa krizleri servetin el değiş-tirmesiyle sonuçlanır. Servetin el değiş-tirmesinin ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gelir üretme yeteneğini etkilememesinin yollarının bulunması gerekir.

Piyasa krizleri dar kapsamlı krizler olabileceği gibi çok geniş kapsamlı da olabilir. Piyasa krizlerinin ülkeler arası yayılması söz konusu piyasaların genişliğine bağlıdır. Yukarıda söz ettiğimiz, 1636 yılında yaşanan “tulipomani” diye adlandırılan Amsterdam lale piyasası krizinden pek çok Avrupa Ülkesi etkilenmiştir. Çünkü, piyasada lale soğanı fiyatlarının hızla artması döneminde³ Avrupa’nın pek çok yanından paralar lale piyasasına akmıştır. Bu gün yaşanan “çürük ipotek” krizinde de, ABD’deki ipotek araçlarının finansmanının yaklaşık yarısı Avrupa kaynaklı olduğundan kriz hemen Avrupa’ya sıçramıştır. Bugün yaşanan krizin diğer ülkelere yayılıp derinleşmesi ise, krizin ekonomik krize dönüşmesinin bir sonucu olarak ve dış ticaret hacmindeki azalışlar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Piyasa krizleri, istihdamın azalması, yani işten işçi çıkarmaları sonucu ekonomik bunalıma dönüşür. Yaşanan piyasa krizi kimilerinin ya imkânlarının daralması ya da beklentilerinin değişmesi sonucu satın almalarını kısar. Azalan satışlar karşısında şirketler kârlarını koruyabilmek için işten işçi çıkarırlar. İşten çıkarma, işçiler ve ekonomi için gelir kaybıdır. Kaybedilen gelir, harcamaların daha da azalmasına neden olur. Satış gelirleri

² Bu konuda zevkle okuyabileceğiniz bir kitap: Galbraith, John Kenneth, *A Short History of Financial Euphoria*, Penguin Boks, 1994.

³ Bu döneme finans dilinde spekülasyon köpük (speculative bubble) dönemi denir.

düşen şirketler daha fazla işçi çıkarır. Böylece bunalıma dönüşen kısır döngü başlar. Bu kısır döngüyü doğuran etken kapitalist sistemde şirketlerin “kâr” peşinde koşmasıdır.

Kapitalist sistemde “kâr”, sermaye sahiplerinin davranışlarını yönlendirme araçlarından biridir. Teoriye göre sermayedarlar kâr elde etmek için yatırım yaparlar; kâr etmek için müşterilerine en iyi hizmeti sunma yarışına girerler. İnanca göre bu yarış, şirketlerin insanlığa daha fazla hizmet etmesini sağlar. Öbür yandan gelişen teknoloji altında şirketler karlarını arttırabilmek için işçi çıkarırlar. Şirketler, söz gelişi, karlarını bin lira arttırabilmek için, on bin liralık işçi tasarrufunda bulunabilirler. Şirket için işçi tasarrufu, işçiler için harcanacak gelirin kaybıdır. İşten çıkarılan işçi işsiz kalacak, yeni bir iş bulamayacak olursa, örneğimizde olduğu gibi, ekonomi dokuz bin liralık gelir kaybına uğrayacaktır. Bu da şirketler için müşteri kaybı, satış kaybı ve dolayısıyla kâr kaybı anlamına gelecektir.

Yaşadığımız krizde de böyle olmuştur. Çürük ipotek krizi olarak finans sektöründe başlayıp ülkelerarası finansal ilişkiler sonucu yayılma eğilimi gösteren kriz kimi finans şirketlerinin batması veya batmamak için işten işçi çıkarmalarına neden olmuştur. İşten çıkarılan işçiler gelirlerini kaybettiklerinden, işten çıkarılma korkusundaki işçiler ise işten çıkarılmaları durumunda yaşamlarını sürdürebilmek için tasarrufa yöneldiklerinden harcamalarını kısmışlar; kısılan harcamalar şirketlerin satışlarını daha da düşürüp yeni işten çıkarmalara zemin hazırlamıştır. Böyle bir kısır döngü, ekonomik bunalımın derinleşmesine neden olmuş ve halen de olmaktadır.

Mevcut Ekonomik Sistemin Aksayan Yönleri

Yaşadığımız ekonomik bunalım uygulamakta olduğumuz ve “küreselleşme” adı altında dünya üzerine yayılmakta olan sistemin aksayan yönlerini açık seçik ortaya koymuştur. Sistemin aksayan yönlerini ortaya koyabilmek için “küreselleşme”

akımının temel ilkelerini ele almak ve incelemek gerekir.

Küreselleşme adını verdiğimiz yeni dünya düzeninin temelleri IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi tarafından atılmış, IMF ve Dünya Bankası'nın çabalarıyla yaygınlaştırılmıştır.⁴ Dünya Bankası, IMF ve ABD Hazinesi arasında oluşan görüş birliğinin krizin ortaya çıkması sonucunda yaygın tartışılan temel ilkeleri şöyle tanımlanabilir:

- Bütçe disiplini ve vergi reformu,
- Liberalleşme,
- Özelleştirme,
- Piyasalar üzerindeki denetimlerin kaldırılması (deregulation).

Yaşadığımız kriz, Washington Uzlaşması olarak bilinen ve küreselleşmenin temelini oluşturan bu ilkelerin her birinin aksayan yönlerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu aksaklıkları sistematik bir şekilde ele almak istiyoruz.⁵

Bütçe Disiplini ve Harcamalar Çelişkisi

“Çürük ipotek” krizi yaşanırken, ekonomi durgunluğun başlaması sinyali verir vermez, ülkeler piyasaları canlandırma önlemlerine başvurma ihtiyacı hissetmiştir. Piyasaları canlandırma önlemleri de bir taraftan batma tehlikeleri ile karşı karşıya kalan mali kuruluş ve şirketleri kurtarma, bir yandan da vergi tavizleriyle halkı harcamalara yönlendirme “paketlerine” dönüşmüştür. Bu paketler ve bu paketlerin uygulamaları Washington Uzlaşmasının bütçe ve harcamalar disiplini ilkelerinden tavizler vermeyi gerektirmiştir. Söz konusu paketler bir yandan devlet harcamalarını arttırırken, bir yandan da verilen vergi tavizleri nedeniyle devlet gelirlerini düşürmüş,

⁴ 1978’lerde Dünya Bankası, IMF ve ABD Hazinesi arasında oluşan görüş birliği, 1989’larda John Williamson tarafından Washington Uzlaşması (Washington Consensus) olarak adlandırılmış ve bu adlandırma genel kabul görmüştür. <http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html>

⁵ Washington Uzlaşmasının yeni dünya düzenine etkilerinin ayrıntıları için bakınız: Özer Ertuna, *Kapitalizmin Son Direnişi*, Alfa Yayınları. 2005.

bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. Bu tür uygulamalar ABD’de ve Avrupa’da, yani zengin ülkelerde yaygınlık kazanmıştır. Esasında bu tür uygulamalar 1930 ekonomik bunalımından elde edilmiş deneyimlerin sonucudur. 1930’da yaşanan ekonomik bunalım, devletin harcamalarının ekonomiyi canlandıracağı ve istihdamı arttıracığı görüşünün benimsenmesine neden olmuştur.⁶ Türkiye dâhil gelişmekte olan kimi ülkeler de hazırladıkları krizle mücadele paketlerinde piyasaları canlandırmak için vergi indirimi uygulamalarına yer vermiştir.⁷

Denetimlerin Kaldırılması

Yaşadığımız ekonomik bunalımı tetikleyen “çürük ipotek” krizi, finans piyasalarının daha etkin halde denetlenmesinin gerektiğini açık seçik ortaya koymuştur. Washington uzlaşması ve bu uzlaşmanın benimsetilmesiyle, denetimlerin azaltılması veya kaldırılmasının finans piyasalarında tahsil edilemeyecek kredilerin verilmesine, kredilerin karşılığı olan ipoteklerin denetimsiz bir şekilde zincirleme finansal araçlara dönüştürülmesine neden olduğu görülmüştür. Denetimsiz finans piyasalarında, ipotek senetleri mukabilinde menkul kıymetler, bu menkul kıymetlerden oluşturulan fonların katılım belgeleri ve bu katılım belgelerine dayalı türev mali araçlar geliştirilmiştir. Piyasalar üzerinde denetimlerin kaldırılması (deregulation) Washington uzlaşmasının temel taşlarından birisidir. Krizin patlak verdiği ABD’de denetimlerin güçlendirilmesi cumhurbaşkanı seçimlerinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Seçim sonucu Cumhurbaşkanı olan Barak Obama denetimlerden yana olduğunu açık seçik

⁶ Bu görüşe ulaşmada Keynes’in çalışmaları etkili olmuştur. Kısa bir değerlendirme için bakınız: Graham Bannock, R.E. Baxter & Ray Rees, *The Penguin Dictionary of Economics*, 1972. s. 264-266.

⁷ Türkiye vergi indirimi önlemlerinde diğer ülkelerden farklı bir uygulamaya gitmiştir. Genellikle diğer ülkeler istihdam arttırmak için yerli mallarının satışta alınan vergilerini azaltırken, Türkiye ithal edilen mallara da aynı indirimi uygulamıştır. Örneğin 4. pakette otomobil satın almada vergi indirimi, 5. pakette ise bilgisayar satın almada vergi indirimi yapılmıştır.

ortaya koymuştur. Bugün denetim eksikliklerinin ciddi bir sorun yarattığı kabul görmektedir. Ancak, çözüm yolu bilinememektedir. Çünkü, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, piyasalarda fiyatların bir köpük gibi şişmesi ve neticede patlaması piyasa ekonomilerinin bünyesinde olan bir hastalıktır. Kenneth Galbraith denetimlerle piyasa krizlerinin önüne geçilemeyeceği görüşündedir.⁸ Kenneth Galbraith’e göre sorun yalnızca iyi bir bilinçlenme ile önlenemez.

Kanımızca sorun sistemin bütününe oluşturan unsurların birbirlerini etkilemesinden de kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çözümün de basit bir çözüm olmayıp, kapsamlı bir çözüm olması gerekmektedir.

Özelleştirme ve Asimetrik Risk

Yine krizin finansal bir kriz olduğu dönemde birçok banka ve finansal kurum batma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Krizin derinleşmemesi için ABD banka ve finansal kurumları kurtarma çabası içine girmiş, krizi önleme veya acılarını azaltma paketleri hazırlama yoluna gitmiştir. Bu paketlerle batma tehlikesi ile karşı karşıya olan banka ve diğer finansal kurumlar kısmen kamulaştırılmıştır. Böylece Washington Uzlaşmasının özelleştirme ilkesinden de geri adım atılması gerekmiştir. Ancak, bu durumdan alınması gereken çok önemli dersler vardır.

Klasik ekonomi inancına göre özel kurumlar kamu kurumlarından daha verimlidir.⁹ Verimli olmalarının nedenlerinden en önemlisi, batma tehlikesi ve korkusudur. Özel kurumların verimli ve başarılı olmadıklarında batmaları özel teşebbüseye dayalı piyasa ekonomilerinin başarısının temel koşuludur. Yine klasik ekonomi inancına göre, şirketler marjinal kabul edildiklerinde, batmanın ekonomik ve sosyal maliyeti yoktur. Fakat, yaşanan kriz durumunun böyle olmadığını, batma

⁸ Kenneth Galbraith, yukarıda zikredilen eser.

⁹ Esasında verim artışları mülkiyet farkından değil de rekabet ortamının yaratılmasından kaynaklanmaktadır. Vickers, John & Yarrow, George. *Privatization: An Economic Analysis*, MIT Pres, 1989.

tehlikesi ile karşı karşıya olan şirketlerin kurtarılması gerektiğini ortaya koymuştur. Oysa, kâr amacı güden özel şirketlerin batmalarının engellenmesi veya bu şirketlerin kurtarılması sistemi tamamen zedelemektedir. Şirketler kâr ettikleri müddetçe ortaklarına hizmet etmekte; zarar ettiklerinde ise ortakları zarardan kurtulmaktadır. ABD’de banka ve finans şirketlerinin kamulaştırılması, devlet desteği ile yaşatılması büyük çapta tartışılan bir konu haline gelmiştir. Kriz döneminde yapılan uygulamalar “karları özelleştirmek; zararları sosyalleştirmek”¹⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Teorik olarak bakacak olursak, karların özelleştirilerek; zararların sosyalleştirilmesi, asimetrik risk ortamı yaratmaktadır. Finans teorisine göre risk ve getiri arasında çok önemli bir ilişki vardır. Mali piyasalarda riskin bir bedeli doğar.¹¹ Bu bedel de piyasa ekonomisinin çalışmasını düzenler. Şirketler batma tehlikesi altında kurtarılacak olduklarında riskin bedeli doğru olarak ortaya çıkmaz. Şirketler daha büyük risklere girerek, maliyetine katlanmadan karlarını arttırabilirler.

Yaşadığımız kriz, ekonomik bunalıma dönüştükten sonra mal ve hizmet üretimi alanında çalışan kimi şirketler de batma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu şirketlerin de kurtarılması aynı şekilde sorunlar yaratacaktır.

Esasında şirketlerin “batma” olgusu klasik ekonominin varsaydığı kadar basit bir olgu değildir. Bu nedenle de kimi şirketlerin kurtarılması ülke ve dünya ekonomisi çıkarları açısından gereklidir. Batmasına göz yumulacak şirketler bulunduğu gibi, batmasına izin verilemeyecek şirketler de bulunmaktadır. Ancak, mevcut sistemimizde sadece batmasına göz yumulabilecek şirketlerin özel mülkiyet altında bulunması, batmasına izin verilemeyecek şirketlerin ise sosyal mül-

kiyette olması gerekmektedir. Bu sayede “karların özelleştirilmesi, zararların sosyalleştirilmesi” önlenecek, karın ve zararın sahibine dönmesi sağlanacak, bu sayede de piyasalarda riskin bedeli doğru bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Burada özelleştirmeye ilgili mevcut uygulamamızın yarattığı istihdam sorununa da değinmek yerinde olacaktır. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, özel şirketler kâr amacı güttüklerinden milli gelir kaybına neden olsa da işçi çıkarmaktadır. Bu işçi çıkarmaları da topluma veya fabrikaların bulunduğu yörelere çok pahalıya mal olmaktadır. Kriz dönemlerinde bu tür işten işçi çıkarmaları artmaktadır. Ancak, bu tür uygulamalar hem uyguladığımız ekonomik sistemden, hem de özelleştirme uygulamalarında yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır.¹²

Ticaretin Liberalleşmesi ve Korumacılık

Küreselleşme olarak adlandırılan yeni ekonomik dünya düzeninin en önemli özelliği mal ve hizmetlerin ülkelerarası ticaretinde tüm engellerin kaldırılmasıdır. Dış ticaretin liberalleşmesi yeni ekonomik dünya düzeninin olmazsa olmaz koşuldur. Oysa krizin ortaya çıkmasıyla pek çok ülke dış ticarete korumacılığa yönelmiş, ya yerli malların kullanımını cazip hale getirmiş ya da ihracatını teşvik yoluna gitmiştir. Dış ticaretin liberalleşmesi yerli mallara sübvansiyon uygulamalarını da kaldırmaktadır. Ancak, kriz, dış ticaretin liberalleşmesi ilkesinden önemli tavizler vermeyi gerektirmiştir.

TİME dergisinin, Dünya Bankası kaynaklı haberine göre, G-20 ülkelerinden 17 tanesi kriz ardından küreselleşme ilkelerine sadık kalma sözü vermişken, korumacı uygulamalara yönelmiştir. TİME dergisi korumacı uygulamalarla ilgili şu örnekleri vermektedir;

¹⁰ İngilizce olarak kullanılan tabir, “privatization of profit; socialization of loss” tabiridir.

¹¹ Finans teorisinde riskin bedelinin “Sermaye varlıkları değerlendirme modeli” (Capital Assets Pricing Model) çerçevesinde ortaya çıktığı görüşü piyasa mekanizmasını destekleyen bir görüştür.

http://en.wikipedia.org/wiki/Capital_asset_pricing_model

¹² Bakınız, “Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’ndan (ÖİB) Tekel Sigara İşletmeleri’ni satın alan British American Tobacco (BAT), Tokat’taki sigara fabrikasını kapatarak 2 bin kişiyi işsiz bırakmasına ÖİB’nin özelleştirmede ‘üretim şartı’ koymamasının neden olduğu ortaya çıktı.” Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 2009, s. 13.

- Rusya, çoğu Japonya'dan gelen ithal kullanılmış otomobillere daha yüksek vergi uygulamaya başlamıştır.
- ABD, Dünya Bankası tarafından "direkt sübvansiyon" olarak adlandırılacak şekilde General Motors ve Chrysler'e borç vermiştir.
- İndonezya, yiyecek, elektronik mallar, ayakkabı, giyim eşyası ve oyuncakların ithaline kısıtlamalar getirmiştir.
- Avrupa Birliği, Tereyağ ve süt tozu gibi süt ürünlerine uyguladığı sübvansiyonları tekrar yürürlüğe koymuştur.¹³

Ülkeler istihdamı korumak ve krizin işsizliğe neden olmasını önlemek için bu tür, liberalleşme ilkelerine ters düşen uygulamalara gitmektedir. Ancak, ülkelerin bu tür uygulamalarının "olumsuz gelişme kısır döngülerinin başlamasına neden olabileceği" yaygın bir şekilde vurgulanmaktadır. Ülkelerin yerli mallarını teşvik etmeleri dış ticaret hacimlerini kısıtından, ekonominin ülkelerarası yayılmasına da neden olmaktadır. Korumacılık alanındaki bu gelişmeler, ülke çıkarları ve küresel çıkar çatışması şeklinde bir ikilem yaratmaktadır. Bu ikilem nedeniyle ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda siyasetler uyguladığında küresel çıkarlar zedelenmekte, küresel çıkarların zedelenmesi de, geri dönüş yaparak, ülkeleri kötü etkilemektedir.

Kapitalist Ekonominin Bünyesindeki Çelişkiler

Bugün yaşanan kriz, Washington Uzlaşmasını tartışılır hale getirdiği gibi, kapitalist ekonominin bünyesindeki bazı çelişkileri de ortaya çıkarmıştır. İzleyen satırlarda bu çelişkilerden mikro ve makro çelişkisini ve "negatif işaret sendromu" şeklinde ifade edilen "amaç-araç" çelişkisini kısaca anlatmaya çalışacağız.

Mikro ve Makro Çelişkisi

Yaşanan ekonomik bunalım ülke içinde de bir ikilem yaratmaktadır. Şirketler

yaşanan krizde kendilerini korumak, krizden az etkilenmek için tasarruf tedbirlerine başvurmakta ve işçi çıkarmaktadır. Krizin yayılma eğilimini göstermesinin ardından pek çok şirket tasarruf tedbirleri çerçevesinde harcamalarını kısmış ve ücretsiz izin veya işçilerini işten çıkarmaya yönelmiştir. Mikro açıdan makul görünen bu tedbirler, makro açıdan ekonomik bunalımı körükleyen uygulamalardır. Şöyle ki, her kısılan harcama, ekonomide başka bir kuruluşunun satış gelirinin azalmasıdır. Bu azalma zincirleme reaksiyonla, tasarruf uygulayan şirketin satışlarını daha da azaltacaktır.

İşten çıkarmalar daha da önemlidir. Kriz ortamında şirketler kârlarını korumak ve hayatlarını devam ettirmek için tasarrufa ve işçi çıkarmaya yönelmiştir. İşini kaybeden veya kaybetme korkusu içinde olan insanlar harcamalarını kısmış, azalan harcamalar şirketlerin satış hacmini daraltmış, daralan satış hacmi daha fazla işçiyi işten çıkarma ihtiyacı yaratmıştır. İşçi çıkarma – satış hacmindeki gerileme – yeniden işçi çıkarma döngüsü ekonomik bunalımın ağırlaşmasına neden olan döngüdür. Bu kısır döngünün bu denli kuvvetli olmasının nedeni mikro ve makro çelişkidir. Mikro açıdan şirketler kâr amacını güderler. İşçilik bir maliyet unsuru olarak kabul edilir. Şirket için maliyet kabul edilen ücretler işçinin, böylece de milli ekonominin gelirdir. Makro açıdan amaç, milli geliri arttırmaktır. Mikro ve makro çelişkisi, kapitalist ekonominin çok önemli bir çelişkisidir. Bu nedenle de ekonomik bunalım dönemlerinde istihdamı arttırıcı önlemlerin alınmasında ciddi güçlükler çekilmektedir.

Eksi İşaret Sendromu

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bugün uygulamakta olduğumuz kapitalist serbest piyasa ekonomisi, işçileri bir üretim aracı ve maliyet unsuru olarak görmekte, ücretini alıp müşteri kimliğini kazanmış olan işçiyi ise bir "kral"¹⁴ olarak kabul etmektedir. Yani, uygulamakta olduğu

¹³ TIME dergisi 30 Mart, 2009, sayfa 8.

¹⁴ Müşteri odaklı piyasa ekonomisinde "müşteri kraldır" sözü yaygındır. Bizim kültürümüzde bu "müşteri velinimettir" olarak dile getirilmektedir.

muz kapitalist sistem, işçinin ve kralın aynı insan olduğunu göz ardı etmektedir. Bugün yaşanan ekonomik bunalımın temel nedeni de işte bu ekonomide insan unsurunun farklı algılanmasıdır.

İşçinin maliyet unsuru olarak kabul edilmesinin yarattığı sorun kriz döneminde tedbir uygulamakla çözümlenecek bir sorun da değildir. Esasında işçi bir maliyet unsuru olmayıp gelir yaratan ve yaratılan gelirden payını alan bir üretim aracı olarak görülmelidir. Tüm sistemlerin insana hizmet edecek şekilde tasarlanması gerekir. İşçinin bir maliyet unsuru kabul edilmesini, ünlü ekonomi düşünürü Jaroslav Vanek, “eksi işaret sendromu” olarak tanımlamakta ve bu sendromun kapitalist düzenin aksamalarının temeli olduğunu savunmaktadır.¹⁵ Jaroslav Vanek gelir paylaşmaya dayalı kooperatif sistemlerin insana daha iyi hizmet edebileceğini savunmaktadır. Jaroslav Vanek’in teorisini geliştirdiği “işçi yönetimindeki piyasa ekonomisi” sistemi İspanya’nın Bask bölgesinde başarıyla uygulanan bir sistemdir.

İşçinin bir maliyet unsuru olarak görülmesi ve bu görüşün işsizlikle sonuçlanması insanların özlem ve idealleriyle uyuşmamaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 23. maddesinin birinci fıkrası, “Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.” demektedir. İşçilerin bir maliyet unsuru olarak görülmesi bu özlemin gerçekleştirilmesini imkânsız kılmaktadır. Bu yargımız kriz ortamında geçerli olduğu kadar, gelecekte de geçerli olacaktır.

Son birkaç yüzyıldır uyguladığımız sistemler çok önemli bir teknolojik gelişme sağlamıştır. Bu teknolojik gelişme, iyi değerlendirildiği takdirde, tarih boyunca ilk defa insanlığın özlemlerini gerçekleştirme imkânı yaratmıştır. Ancak, işçinin

¹⁵ Jaroslav Vanek, bir zamanlar Türkiye’de de tartışma konusu olan “özyönetim” sisteminin teorisidir. “negatif işaret sendromu” konusu, yazarın Unified Theory of Social Systems” kitabında incelenmektedir. 2000 tarihinde yazılan bu kitaba Cornell Üniversitesi elektronik kütüphanesinden ulaşılabilir. <http://ecommons.library.cornell.edu>

maliyet unsuru olarak görülmesi bu imkânı ortadan kaldırmaktadır. Yukarıda açıkladığımız gibi, kâr amacı güden şirketler daha ucuz olduğu takdirde işçiyi makine ve robotla ikame edip işçi çıkarmaktadır. Yeni teknolojik gelişmeler altında, makineler giderek daha akıllı, robotlar daha yetenekli ve bilgisayarlar daha hızlı olmaktadır. Oysa insanın yetenekleri aynı hızla gelişmemektedir. İnsanın yeteneklerinin daha iyi geliştirilmesi karşılaşılabilecek sorunları hafifletecektir; fakat işçi maliyet unsuru olarak görülür, makine, robot ve bilgisayarla rakip addedilirse, sorun giderek ağırlaşacaktır. Sorunların ağırlaşmaması için, ekonomiye, ekonominin üretim ve paylaşım konularına yeni bakış açıları geliştirmemiz gerekmektedir.

Teknolojik gelişmeler insanın rakibi olarak değil, insanın yeteneklerini geliştiren araçlar olarak telakki edilmelidir. İnsan bir maliyet unsuru olarak görülmemeli, üretimden hakça payını alan, değer ve gelir yaratan bir unsur olarak görülmelidir.

Yaşanan Bunalımın Yarattığı Fırsat

Yaşadığımız ekonomik bunalımının 1930 buhranından bu yana en tahripkâr ekonomik bunalım olduğu konusunda neredeyse fikir birliği bulunmaktadır. Ancak, bu kriz hem küreselleşmenin aksayan yönlerini, hem de kapitalist liberal piyasa ekonomisinin temel yanlışlarını ortaya çıkarmıştır. Krizden elde edilen derslerden yararlanıldığı takdirde kriz bir fırsata dönüşebilecektir.

Gerçekten de krizden elde edilen dersler yoğun bir arayış başlatmıştır. Küreselleşmenin temelini oluşturan Washington Uzlaşmasının temel ilkeleri sorgulanmaya başlanmış, hatta pek çok durumda bu ilkelerden önemli tavizler verilmiştir.

“Çürük ipotek” krizi ve sonradan krizin ekonomik bunalıma dönüşme eğilimi vakit kaybetmeden bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Washington Uzlaşmasının ilkelerinin tartışıldığı gibi, alınan tedbirler de yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. En çok tartışılan tedbirler iflasın eşliğindeki şirketlerin kur-

tarılması ve ülkelerin korumacılığa yönelmesidir. Şirket kurtarma operasyonları “karın özelleştirilmesi, fakat zararın sosyalleştirilmesi” şeklinde tenkit edilmekte, ülkelerin uyguladığı koruma tedbirlerinin ise tahripkâr bir döngü yaratacağından korkulmaktadır. Öbür yandan işçilerin işten çıkarılmalarının ne kadar tahripkâr olabileceği artık açık seçik ortadadır. Bu nedenle de pek çok ülke istihdam arttırıcı çeşitli önlemler alma çabası içine girmiştir.

Henüz içinde bulunduğumuz aşamada, gözlemlenen aksaklıkların pek çoğunun yaygınlaştırmaya çalıştığımız kapitalist liberal piyasa ekonomisinin bünyesinden kaynaklandığı sonucu genel kabul görmemektedir. Bir taraftan aksayan yönler Washington Uzlaşması ilkelerinden verilen tavizlerle düzeltilmeye çalışılırken, bir taraftan da kapitalist liberal piyasa ekonomisi olduğu şekliyle korunmaya çalışılmakta, köklü çözümler aranmamaktadır. Bilinen bir gerçek şudur: Piyasa ekonomilerinin dönemsel kriz yaratması doğasından kaynaklanmaktadır. Denetimlerle bu hastalığın giderilemeyeceği de bilinmektedir. Öbür yandan, bilinen diğer bir gerçek, kapitalist sistemde şirketlerin kâr peşinde koştuğu ve işçiye ödenen ücretlerin maliyet unsuru kabul edildiğidir. Gelişen teknoloji altında, kriz olmasa da şirketlerin işten işçi çıkarmaları yaygınlaşmaktadır. İşçilere ödenen ücretler kapitalist şirketler için maliyet telakki edilmek-

te, bu ücretlerin işçinin harcadığı gelir olduğu göz ardı edilmektedir. İşten çıkarılan işçi, esasında kapıdan kovulan müşteridir. Dünya, hızla gelişen teknolojik gelişmeler altında, işçiyi gelir yaratan ve gelirden adil payını alan bir üretim unsuru olarak kabul eden sistemler geliştirmek zorundadır.

21. yüzyıl sorunlarımıza yeni çözümler aramamız gereken bir yüzyıldır. Yaşanan kriz ve ekonomik bunalımdan elde ettiğimiz dersler yeni çözümler yaratmamızı kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 2009.
 Ertuna, Özer, *Kapitalizmin Son Direnişi*, Alfa Yayınları. 2005.
 Galbraith, John Kenneth, *A Short History of Financial Euphoria*, Penguin Boks, 1994.
 Graham Bannock, R.E. Baxter & Ray Rees, *The Penguin Dictionary of Economics*, TIME dergisi 30 Mart, 2009.
 Vickers, John & Yarrow, George. *Privatization: An Economic Analysis*, MIT Pres, 1989.
<http://showcase.netins.net/web/creative/linkoln/speeches/gettysburg.htm>
<http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html>
http://en.wikipedia.org/wiki/Capital_asset_pricing_model
<http://ecommons.library.cornell.edu>

Türkiye'nin Nüfusu

Yıl	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam	Km ² Düşen Nüfus	Şehirli Nüfus	Köylü Nüfus
1955	12.233.421	11.831.342	24.064.763	31	6.927.343	17.137.420
1960	14.163.888	13.590.932	27.754.820	36	8.859.731	18.895.089
1965	15.996.964	15.394.457	31.391.421	41	10.805.817	20.585.604
1970	18.006.986	17.598.190	35.605.176	46	13.691.101	21.914.075
1975	20.744.730	19.602.989	40.347.719	52	16.869.068	23.478.651
1980	22.695.362	22.041.595	44.736.957	58	19.645.007	25.091.950
1985	25.671.975	24.992.483	50.664.458	65	26.865.757	23.798.701
1990	28.607.047	27.865.988	56.473.035	73	33.326.351	23.146.684
1997	32.088.583	30.776.991	62.865.574	82	40.882.357	21.983.217
2000	34.346.735	33.457.192	67.803.927	87	44.006.274	23.797.653
2007	35.376.533	35.209.723	70.586.256	87	49.747.859	20.838.397

Kaynak: Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, İTO – 2008.